Наталія Дашко
Дніпропетровськ (Україна)

Біблійно-міфологічні парадигми в романі-епопеї *Листя землі* В. Дрозда

В українській літературі другої половини XX століття простежується широке використання міфу (В. Земляк, О. Ільченко, В. Шевчук, В. Яворівський), оскільки міфологічний дискурс (скористаємося словами О. Лосєва) якнайкраще підходить для "безумовно реалістичного відображення життя" [8, с. 444]. Міф постачає літературу міфологічними парадигмами, міфологемами й міфемами. За переконаннями дослідників, жоден художній твір не існує без більш чи менш зримих проявів міфів. Навіть там, де на перший погляд їх нема, вони присутні, адже письменник „завжди активізує почерпнуті зі своєї підсвідомості архетипи, одвічні змісти й сакральні події, вдягаючи їх в одяг свого історичного лінійного часу, інтрепретуючи міфологічну колізію в дусі своєї епохи" [9, с. 10].

Звичайно, реалізація міфу в тексті має свої особливості: з одного боку, він має здатність мімікризувати, майже розчинятися, а з іншого – він не зникає повністю, а викликає появу його варіантних моделей. За словами Р. Барта, семіологічні ознаки міфу то нівелюються майже зовсім, то гіпертрофуються до крайньої межі.

У пошуках нових форм відтворення дійсності, тих духовних першоджерел, які могли б дати людині розуміння її внутрішньої сутності, до міфу звертається у своїй творчості й В. Дрозд, зокрема в романі-епопеї *Листя землі*. Автор вводить в оповідь мовців твору біблійні цитати, розповіді, що є алюзіями на стародавні міфи. Ці глибинні коди, зберігаючи свій первинний зміст, набувають і нового, цілком своєрідного звучання відповідно до зображеної у творі епохи. Їх переосмислення сприяє багатоаспектному зображенню буття, створенню художньої моделі взаємозв'язків між людиною і світом та багатогранних образів. Особливо яскраво в романі-епопеї *Листя землі* виявляється використання біблійних міфів. Зауважимо, що біблійні

міфи здавна привертали увагу митців різних епох, які намагалися проникнути в їхній ідейний зміст. Свого часу І. Франко справедливо зазначив:

> Біблію можна вважати збірником міфів, легенд і психологічних мотивів, які в самій Біблії оброблені тим чи іншим чином, але сьогодні вони можуть бути переосмислені зовсім по-іншому, відповідно до наших поглядів на світ і людську природу [11, с. 264].

Біблійно-міфологічні парадигми в романі-епопеї *Листя землі* широко представлені й переважно заявлені конкретною номінацією або виявляються асоціативно. Вони постають як "умовний код" (за Є. Мелетинським), у межах якого обертається той чи інший герой. Особливо виділяються коди, які за їх первісною номінацією умовно можна назвати мотивами, – "Буття", "Іуда", "Каїн і Авель", "Пророк", "Ісус Христос". У їх фокусі витворюються вічні моделі буття, які у творі визначають рух повсякденності; образи героїв розкриваються багатогранніше, а світ, що їх оточує, набуває додаткового виміру.

Крізь призму світобачення оповідачів у романі-епопеї *Листя землі* В. Дрозда своєрідно й неоднозначно насамперед трактуються мотиви створення світу й людини, розгортаючись у двох площинах: біблійній і язичницько-міфологічній. Відповідно до міфологічних поглядів та народних фантазій світ у творі прозаїка постає як такий, що створений птахами, що відрізняється від біблійної легенди про створення світу Богом-Творцем за сім днів. Біблійний мотив створення світу й людини Богом окреслюється як "Буття". Алюзія на біблійний міф простежується у висловлюваннях героїв: "І горшки і люди – усе глина" [6, с. 11]. Введення в структуру твору багатьох голосів зумовлює варіативність інтерпретацій біблійного міфу, на зразок:

> "Господар на кленовім листкові написав сонце, місяць і зорі, а поле зорав, посіяв пшеницю; що вродило – змолов на жорнах небесних, замісив тісто. А з тіста людяку виліпив"; або "Бог людину з вогню сотворив" [6, с. 5].

Ключові образи – сонце, місяць, зорі, поле (контекстуально синонімічне слово до "земля"), пшениця (зерно, насіння) – є вказівкою на біблійний шестиднев із Книги Буття (у творі наявне й пряме цитування рядків Біблії): розповідь про створення Богом сонця, неба з усіма його світилами, землі і людини, носія свідомості. Звичайно, біблійний мотив створення людини домінує, але в його розвитку відчутний вплив народних уявлень. Наприклад, до біблійного мотиву

створення жінки з ребра чоловіка долучаються варіанти, закорінені в міфологію:

> А за жонку тій людяці Господар дав дєвку, що її з квітки сотворив, рожею квітка зветься [6, с. 5].

До космогонічних суголосний етногенічний мотив про походження пакульців (а відтак і українців):

> Багато різного балакають у Пакулі, одне відомо достеменно, бо так у Книзі днів записано: пакульці від сонця свій рід ведуть [6, с. 6]

Подібна інтерпретація зумовлена народними уявленнями про те, що сонце – уособлення божественного, критерій праведності, світотворча стихія, від якої залежить усе на землі. Сонце-колесо, око Боже, лик Божий, Сонце – осяйний чоловік – ці образи належать до різних часів, але всі вони залучені автором для створення цілісної картини світу, де сонце посідає чільне місце.

Зображуючи світ і людину в ньому, автор устами однієї з героїнь акцентує, що створений світ – це дар Господа людині. Остання при цьому мислиться як вінець акту світотворення, що має безсмертну душу, господарем якої є лише Творець. Проте, на думку багатьох оповідачів роману-епопеї *Листя землі*, людина, будучи творінням Бога і маючи від природи в собі частинку його самого, якою є душа, не цінує світу, свого буття в ньому, руйнує світ і знищує собі подібних. Досить яскраво в такому аспекті у творі представлено трансформований образ біблійного зрадника Іуди. У *Листі землі* немає окремої сюжетної лінії конкретного зрадництва. В. Дрозд створює збірний образ зрадника, який через систему художніх деталей (одна з яких – згадка "повісився на дереві") асоціативно співвідноситься з біблійним Іудою. Розгортаючи історію зрадництва Іуди, В. Дрозд демонструє багатоваріантність поведінкових орієнтирів своїх героїв, відповідно до їхніх морально-психологічних цінностей, що моделюються у творі. Введення загальновідомої семантики образу Іуди в змістову структуру твору надає масштабності зображеному, з одного боку, а з іншого – акцентує певні життєві ситуації, поведінкові прояви сутності героїв. Але в обох випадках зберігається характерна традиційна єдність конкретного й загальнолюдського. У такій інтерпретації образ Іуди, якщо скористатися словами М. Бахтіна, стає

> відкритою, живою взаємодією світів, точок зору, акцентів. Звідси можливість різних позицій у цій суперечці, і, відповідно, різних

тлумачень самого образу. Образ стає багатозначним, як символ [3, с. 220–221].

У творі В. Дрозда насамперед актуалізується мотив ціни зради. В епізоді розмови Дмитра Домонтовича з Марією Журавською безпосередньо згадано тридцять срібників, що асоціативно проектуються на біблійний мотив. У більшості ж випадків простежуються алюзії на нього. Зокрема, на запитання отамана Вовчара до Хтолемея Погиби на скільки він оцінив життя отамана, той відповідає: "Тридцять пудиків хлібця", бо "дєткі мої єсті просять <…>" [6, с. 531]. В епізоді звільнення Громницького з в'язниці, іронічно зауважено: "…дали тридцять копійок – до вокзалу доїхать" [6, с. 377]. Художня деталь "тридцять копійок" у конкретному контексті є вказівкою на ціну зради десятків людських життів. Зрада в такому вимірі постає у своєму крайньому вияві – як духовне відступництво, якому не може бути прощення: іудейство Громницького – яскравий приклад бездуховності. В образі Громницького, співвіднесеного з традиційним образом Іуди, автор виокреслює морально-психологічну домінанту. При цьому виділено кілька смислових граней образу, що утворюють його нову змістову якість і дозволяють діалектично осмислити соціально-ідеологічні тенденції суспільства і психологію окремої особи.

Зображуючи Громницького, В. Дрозд вдається до психологічного портретування, або "портрета з "плинним виразом" (за В. Фащенком), орієнтованого на безпосереднє відтворення душевних станів героїв. Таке портретування забезпечує "багатогранність художніх образів, переконливість реальних колізій, мотивів поведінки дійових осіб і правдивість діалектики людської душі" [10, с. 49], що допомагає розкрити внутрішнє життя, а також психологічні й моральні властивості героїв найбільш повно. Наприклад, внутрішній стан Михаля Громницького виявляється через жести, рухи, вираз очей, обличчя (у такому зображенні простежується своєрідність стилю В. Дрозда – портретувати героїв короткими, але яскравими штрихами, – риса, що базується на асоціативності образів і є, як відомо, ознакою екзистенціалістського письма):

"увесь у шкірі чорній", "а сам – наче гадюка", "закричав голосом страшним", "і були у нього не людські, а звірині очі, стільки люті в них", "визвірився, наче вовк лютий", "спраглий такий крові людської" [6, с. 330].

Епітети чорний, страшний, лютий, порівняння з гадюкою, вовком, звіром акцентують зло. Чорний колір співвідноситься й зі смертю, носієм якої є Громницький. Завдяки використанню таких художніх деталей образ героя полісемантизується: він постає не лише як зрадник, але й як хижак.

У більшості художніх творів, як правило, спостерігається складна взаємодія кількох мотивувань зради, одне з яких є домінантою, а решта, виконуючи допоміжну функцію, "суттєво драматизують семантичний контекст подій твору, сприяють створенню оригінальної системи універсальних конфліктів" [1, с. 18]. Така закономірність простежується й у романі-епопеї *Листя землі* В. Дрозда. Зрада трактується як наслідок страху, який вичавлює з людей усе людське, ламає їх душі, спонукає відмовитися від своїх переконань та істини. У хвилини пограничних ситуацій герої розуміють:

> "Немає людини, яка б страху не знала" [6, с. 67]; "…страх кожним із нас володіє однаково. Але один мовить: як усі, так і я. А інший мордується. Плаче зі страху за своє життя. Ніби лише він хоче жити. А всі люди навколо – ні" [6, с. 162].

За біблійним тлумаченням, страх – "це душевний стан, який народжується життєвими випробуваннями" [5, с. 397]. Життєвих випробувань якраз і не витримують ті персонажі роману, які йдуть на зраду. Хтолемей Погиба зраджує, бо боїться, щоб діти не померли з голоду. Михаль Громницький, отець Серапіон зраджують – пишуть доноси і скарги, бо бояться за своє власне життя. Торкаючись подій часів воєн, революцій, голоду, розрухи, жорстоких сталінських репресій, В. Дрозд наголошує, що по всій країні панували зрадництво, продажність, відступництво. Зраджувалися ідеали, за які напередодні проливалася кров, зраджувалися загальнолюдські цінності. Тому й образ-символ Іуди в нього стає збірним. Тих же, хто не йшов проти совісті, залишався вірним своїм життєвим позиціям, чекала гірка доля Ісуса Христа – бути розіп'ятим і тілом і душею. Івана Коляду, якому вдалося втекти по дорозі на каторгу, "не дістали кулі", "а дістав голод" [6, с. 83]. Проблукавши з місяць у тайзі, він, геть виснажений, вибрався на поштовий тракт і в крайній сільській хаті попросив хліба. Про результат цього вчинку герой зауважує: "Мене видали приставу за мішок борошна, така плата за втікача" [6, с. 83]. Подібно до біблійного Іуди, в житті якого сріблолюбство й раціоналізм брали верх над моральними якостями, зрадники, зображені В. Дроздом, часто керуються постулатами матеріальної вигоди. Зрада

постає не тільки як особиста проблема того чи іншого героя, але й як вияв окремих темних сторін людського характеру. Таким чином, образ євангельського зрадника в романі-епопеї *Листя землі* В. Дрозда поряд із традиційним його тлумаченням набуває й нового смислу: збірний образ Іуди постає заземлено реалістичним і простим. Письменник зображує його на загально-людському ґрунті, на сучасному суспільному тлі, коли "містичне й ірраціональне усунуто, залишено лише те, що може роз'яснити вчинок зрадника" [2, с. 69].

У зв'язку з мотивом зрадництва значне місце в романі-епопеї *Листя землі* В. Дрозда посідає розвиток відомого біблійного мотиву братовбивства, що ґрунтується на антиномії Каїн – Авель. Прозаїк відходить від канонічної версії: зв'язок з біблійною оповіддю простежується на рівні алюзії. Традиційна для літератури бінарна опозиція Каїн – Авель у творі реалізується через зображення співвіднесеності пари Яків Дахновець (прозваний Коршаком) – Миколай Дахновець (у розділі *Книга Коршака*) і розгортається у двох напрямах: пряма номінація і підтекст. Вперше номінація "Каїн" з'являється в біблійній цитаті про Каїна й Авеля, яка вкладена в уста німецького коменданта в епізоді доносу Якова на брата й актуалізує мотив братовбивства. Повторюється в прокляттi Миколая: "Будь ти проклятий, Каїне поганющий!…" [7, с. 360]. Серед людей Краю Яків Дахновець своїм вчинком назавжди затавровує себе як "пакульський Каїн" [7, с. 363]. Маємо ситуацію, коли є пряма номінація "Каїн", а значення цього образу дещо умовне: Яків сам безпосередньо не вбиває рідного брата, але зрадивши його, пристає до табору вбивць. У такому контексті конкретизується онтологічна складова – "братовбивця". Крім того, в інтерпретації образу Якова Дахновця як Каїна додається мотив Іуди, що реалізується в художній деталі "братеника рідного німцям здав за тридцять шомполів" [7, с. 363], асоціативно пов'язаній із мотивом ціни зради. Таким чином до біблійного тлумачення відомих образів додається середньовічна їх трактовка, яку зустрічаємо в Данте Аліг'єрі в *Божественній комедії*, де Каїн та Іуда стоять в одному ряду як найбільші у світі грішники – зрадники величності Божої і людської, за що й відбувають кару в самісінькому центрі пекла.

Поневіряння Якова Дахновця після його діянь як спокутування гріха теж асоціюються з поневіряннями біблійного Каїна, на які його прирік Творець: "А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров брата твого з руки твоєї. <…>; ти будеш вигнанцем і скитальцем на землі" (Буття, 4:11-12). Після того, як до Пакуля з Сибіру повертається Тимоха Нужда, Яків (який колись

написав донос на Тимоху), боячись помсти, втікає з дому. Шукаючи притулку, він скрізь виявляється небажаним гостем, звідусіль гнаним. Характеристика Дахновця устами героїв набуває поліфонічного змісту. Сестра дружини Якова узагальнює: "Захотів ти служити і нашим, і вашим і заплутався поміж них, як муха в павутині" [7, с. 363]. Редактор Сапон, побачивши на порозі свого дому Якова, говорить:

> Ходіть геть, пане Дахновцю, наче я вас і в очі не бачив <…>. А ваші руки по лікті в крові, більшовикам ви людей пакульських продавали за безцінь <…> [7, с. 364].

Дружина покійного тестя не пускає його далі хвіртки: "… ти мені – чужак чужаком, на біса ти мені здався", "гнойовиком, постольником завжди був, ним і зостався…" [7, с. 364]. Не маючи куди податися, Яків в останній надії йде до рідної сестри Катерини, сподіваючись випросити прощення і притулок хоч на одну ніч. Але Катерина теж відмовляє братові:

> За себе, може б, і простила, одходчива душа моя. Але Семена мого більшовикам ти продав за смачнішу скибку, сього ніколи тобі не прощу, <…>. І братеника родного, Миколая нашого, <…>, ти на німецьких штиках підняв, наче Каїн свого брата на вилах. Іди геть, хоч і здохни в снігах! Не хочу, щоб і дух твій поганий у моїй хаті зачепився <…> [7, с. 365].

Закономірний результат такого життєвого шляху (фінал діянь, точніше злодіянь) Якова Дахновця ("Уже не мав до кого постукатися. У цілому світі. Родичі від нього відмовилися, на поріг не пускають, а приятелів не нажив, вік звікував самотнім вовком" [7, с. 365]) асоціативно пов'язується з біблійним передбаченням долі Каїна і здійсненням проклять. На якусь мить у героя виникає страх перед життям і бажання померти. Але майже відразу Яків усвідомлює, що й смерті він боїться не менше, ніж життя:

> А раптом усе, про що теревенять попи, правда, і потойбічний світ – і в тому світі на нього чекає зданий ним німцям Миколай і всі ті, кому він укоротив віку – руками комісарів?! [7, с. 365].

Актуалізуючи мотив кари за содіяне, автор насамперед розкриває внутрішній стан персонажа, "діалектику його душі". При цьому символічного значення набуває образ місяця, що ніби ввібрав у себе душу (очі) постраждалого через Коршака брата. Якову здається, що місяць дивиться на нього "з неба очима Миколая" [7, с. 365], "зазирає

братовими очима у скаламучене Коршакове нутро" [7, с. 366]. Очі, "чіпкі", "нещадні", – уособлення покарання: вони скрізь спостерігають за героєм, а він намагається втекти від них:

> Коршак вужем уповз у підземелля, тікаючи від очей Миколая <…>. Але ніяка сила вже не могла примусити Коршака знову виповзти перед очі Миколая, що сочив за ним із Місяця, <…> [7, с. 366].

Такий зміст образу місяця перегукується з легендою, згідно з якою це небесне світило уособлює чисту душу вбитого брата. В одному з її варіантів тими братами є Каїн і Авель (сюжет, без сумніву, закорінений у Біблію). У легенді наявне й оригінальне тлумачення імені Каїн – від "каятися", що безпосередньо пов'язане з появою плям на Місяці: "…щоби світ каявся, і щоб такого більше не повторилося, появилися на місяці плями, що брат убиває брата" [4, с. 306]. Тільки герой В. Дрозда не кається. Переховуючись у напівзруйнованій землянці на острові, він навіть цинічно розмірковує, що так можна й „партизанство для себе висидіти <…>. А буде у нього довідочка про героїчне партизанство у тилу лютого ворога, історія з братеником нею покриється, <…>, зарасте, затягнеться, як рана давня" [7, с. 367].

В. Дрозд залучає до роману-епопеї *Листя землі* й фрагмент легенди, побутуючої серед людей Краю: "… люди, вовче виття зачувши, казали, що то пакульський Каїн у снігах виє на Місяць. Прощення за гріхи свої перед людьми вимолюючи" [7, с. 368–369], де конкретне й загальне постають в органічній цілісності. Образ Каїна чи згадки про його злодіяння прозаїк нерідко використовує як символ з метою оцінки аморальності вчинків деяких героїв, не розгортаючи сюжетні колізії в оповіді, а лише лаконічно повідомляючи про подію: "Син <…> батька родного на вила підняв, як той Каїн братеника" [7, с. 43]. Ведучи оповідь про трагічні події XX століття, мовці згадують: "… свої своїх, родаки родаків убивали" [7, с. 43], що створює алюзію на біблійний мотив братовбивства. В оповіді про родину Дарини Листопад останній проектується на соціальний світ: громадянська війна, "розчищення" шляхів будівництва соціалізму постають як братовбивство (сестровбивство, батьковбивство), винищення і "своїх", і "чужих". Події, означені злом, каїнством, представлені у творі, в інтерпретації автора передбачені Нестором Семирозумом, образ якого безпосередньо спроектований на мотив "Пророк". З розвитком сюжету його образ розкривається багатопланово у зв'язку й з таким біблійним кодом, як "Ісус Христос". З образами біблійних пророків та Ісуса Христоса Нестора споріднюють його надзвичайні властивості,

насамперед пророчий дар, засвідчений метафорично: "Книга часу перед ним була відкрита" [6, с. 269], що неодноразово відзначено в його помислах, діях, словах, характеристиках іншими персонажами.

Таким чином, біблійно-міфологічні коди в романі-епопеї *Листя землі* В. Дрозда є важливим засобом глибинного осмислення буття, створення художньої моделі взаємостосунків між людиною і світом. Зміст кожного з них розкривається через систему художніх деталей ("тридцять срібників", вираз очей, дії та вчинки героїв), трансформованих образів (Іуди, Каїна, Авеля, біблійних пророків), мотивів (створення світу й людини, зради, братовбивства, пророцтва) алюзійно спрямованих на біблійні сюжети, розширюється завдяки оповідям міфологічного характеру. Складна взаємодія їхніх семантичних полів творить діалектичну єдність змісту. Інтерпретуючи біблійні образи, автор іде шляхом їх психологізації, символізації й полісемантизації, у результаті чого вони постають в онтологічній множинності.

Бібліографічні посилання

1. Антофійчук В.І., 1996, *Євангельські мотиви в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.*, В.І. Антофійчук, А.Є. Нямцу, Чернівці.
2. Антофійчук В.І., *Аксіологічна своєрідність образу євангельського зрадника в оповіданні В. Дрозда "Іскаріот"*, „Вісник ДДУ. Літературознавство", Дніпропетровськ 1999, вип. 3, т. 1, с. 67-71.
3. Бахтин М.М., 1975, *Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет*, Москва.
4. Войтович В., 2002, *Українська міфологія*, Київ.
5. Гуревич П.С., 1999, *Современный гуманитарный словарь-справочник*, Москва.
6. Дрозд В., 1992, *Листя землі*: [роман], Київ, (першотвір).
7. Дрозд В., 2003, *Листя землі*: [нові книги роману], Київ, (першотвір).
8. Лосев А., 1982, *Проблема вариативного функционирования поэтического языка*, [в:] А. Лосев, *Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию*, Москва, с. 408-452.
9. Слоньовська О., 2007, *Слід невловимого Протея (Міф України в літературі української діаспори 20-х – 50-х років XX століття)*, Івано-Франківськ.

10. Фащенко В.В., 1981, *У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури*, Київ.
11. Франко І., 1979, *Зібрання творів: у 50 т.*, Київ, т. 21.

Summary

Biblical and mythological paradigms in the novel-epopee Earth Leaves by V. Drozd

This article is dedicated to the analysis of the contemporary work of the Ukrainian writer V. Drozd in the perspective of biblical and mythological poetry. The author's attention is focused on biblical and mythological "codes", which might be indirectly considered as motifs of "Being", "Judah", "Cain and Abel", "Prophet", "Jesus Chriest". These codes are important tools of the underlying understanding of being and artistic model of interconnections between the human and the world. The gist of each one is revealed through the system of artistic details ("thirty silver coins", looks and heroes' actions), transformed characters (Judah, Cain and Abel, biblical prophets), motifs (world and human creation, betrayal, fratricide, prophecy), directed by allusions to the biblical plots, which expand due to mythological fables. A complicated interaction of their semantic fields creates the dialectical unity of the plot. While interpreting biblical characters the author represents them as poly-semantic symbols, which is why they are perceived in their ontological plurality.